

การใช้รูปแบบห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชนเพื่อสร้างสถานการณ์จำลอง
ในการพัฒนาที่อยู่อาศัย ชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมือง

เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร

USING COMMUNITY-BASED LEARNING OF ARCHITECTURE
CLASSROOM TO CREATE URBAN LOW-INCOME
HOUSING DEVELOPMENT SCENARIOS
IN YANNAWA DISTRICT BANGKOK

วันที่รับ: 3 พฤษภาคม 2565

วันที่แก้ไข: 16 กรกฎาคม 2565

วันที่ตอบรับ: 19 กรกฎาคม 2565

มณฑล จันทน์แจ่มใส^{1*}

Monton Janjamsai^{1*}

¹คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร กรุงเทพมหานคร 10220

¹Faculty of Industrial Technology,

Phranakhon Rajabhat University, Bangkok 10220

*Corresponding e-mail: monton@pnru.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสถานการณ์จำลองทางเลือกในการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเขตยานนาวา โดยใช้รูปแบบห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชนเพื่อศึกษารูปแบบการสร้างความร่วมมือของสถาบันการศึกษาภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชนและเพื่อสร้างทักษะให้กับนักศึกษาสาขาสถาปัตยกรรมชั้นปีที่ 4 ในการแก้ไขปัญหาโดยใช้สถานการณ์จริง ระเบียบวิธีการวิจัยครั้งนี้ได้ใช้กระบวนการออกแบบทางสถาปัตยกรรมเพื่อสร้างทางเลือกในการพัฒนา โดยการบูรณาการกับการเรียนการสอนสถาปัตยกรรมพื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนา เขตยานนาวา ปัญหาสำคัญ คือ การอยู่อาศัยอย่างแออัดและขาดสุขภาวะของชุมชนผู้มีรายได้น้อยที่อยู่อาศัยต่อเนื่องกันมายาวนาน ผลการวิจัยพบว่าสามารถสร้างสถานการณ์จำลองรูปแบบในการพัฒนาได้เป็น 3 แนวทาง ประกอบด้วย 1) รูปแบบที่อยู่อาศัยแนวราบ 2) รูปแบบอาคารอยู่อาศัยรวมสูง 6–9 ชั้น และ 3) รูปแบบอาคารอยู่อาศัยรวมขนาดใหญ่พิเศษสูง 36 ชั้น และจากการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของชุมชน ส่วนใหญ่ต้องการรูปแบบที่อยู่อาศัยแนวราบในพื้นที่เดิม รองลงมายังไม่แสดงความคิดเห็น เนื่องจาก

ไม่มั่นใจในสถานะทางการเงินของตนเอง ส่วนผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน พบว่าส่วนใหญ่ได้เรียนรู้ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น รองลงมาคือทักษะการสื่อสารกับชุมชน และการได้ใช้ทักษะด้านการออกแบบและวิชาชีพเพื่อแก้ปัญหาให้ชุมชน นอกจากนี้ การเรียนรู้จากสถานการณ์จริงทำให้ได้เข้าใจปัญหาชุมชน รวมทั้งได้รู้ถึงศักยภาพของตนเอง และมีความภาคภูมิใจที่ได้ใช้ความรู้ช่วยเหลือผู้อื่นในสังคม

คำสำคัญ: ห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชน, การพัฒนาที่อยู่อาศัย, ชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมือง, ยานนาวา

Abstract

This research aims to create scenarios, design alternatives for housing development of low-income communities in Yannawa District in Bangkok by using the community-based learning of architecture classroom model, to investigate the cooperation model of educational institutions and network partners for community development, and to build skills for 4th year architecture-program students to solve problems in real situation. This research methodology implemented the architectural design process to create development options by integrating with teaching architecture. The area of study was Chueplerng Pattana Community which is located in Yannawa District. A major problem of the area was that this low-income communities had been overcrowded and unhealthy living for a long time. The results showed that to develop the community could be presented through three approaches; which were 1) Low Rise Housing, 2) Middle Rise Housing, and 3) 36-story high rise housing (High Rise Housing). Results from organizing a forum to listen to the opinions of the communities showed that most majority of the communities wanted a low-rise housing style in the original area, while the others had not yet commented due to lack of confidence in their own financial status. As for the results that occurred with the students, it was found that most of them learned collaboration skills, followed by communication skills with the community and the use of design and career skills to solve problems for the community.

In addition, learning from real situations helps them understand community problems, realize their own potential, and be proud to use knowledge to support others in society.

Keywords: Community Based Learning of Architecture Classroom, Housing Development, Urban Low-income Community, Yannawa

บทนำ

เขตยานนาวาเป็นพื้นที่สำคัญทางเศรษฐกิจของกรุงเทพมหานคร เพราะส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมและเป็นแหล่งงานที่สำคัญ ข้อมูลจากสมุด ยางสูง และเรวดี อุลิต (2558) ระบุว่าเขตยานนาวาพื้นที่ส่วนใหญ่ตามประกาศผังเมืองกำหนดให้เป็นพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก และพื้นที่พาณิชยกรรม มีประชากรอาศัยหนาแน่นประมาณ 4,779 คนต่อตารางกิโลเมตร ทิศทางการพัฒนาในปัจจุบันส่งผลให้ราคาที่ดินในเขตยานนาวามีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสถานการณ์ที่อยู่อาศัยของคนในพื้นที่ โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยของกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ฐานข้อมูลสำรวจชุมชนแออัดทั่วประเทศ ในปี 2550 กรุงเทพมหานคร มีชุมชนผู้มีรายได้น้อยทั้งหมด 1,266 ชุมชน ในเขตยานนาวา มีชุมชนผู้มีรายได้น้อยจำนวน 28 ชุมชน มีผู้เดือดร้อนเรื่องที่อยู่อาศัยจำนวนรวม 3,904 ครอบครัว จากสถานการณ์ราคาที่ดินซึ่งสูงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องส่งผลให้ชุมชนมีความเสี่ยงที่จะไม่ได้รับการต่อสัญญาเช่าที่ดินจากเจ้าของที่ดินในปัจจุบัน ทำให้สถานการณ์ที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเขตยานนาวาขาดความมั่นคง รวมทั้งเป็นปัญหาของการพัฒนาพื้นที่และชุมชนในระยะยาว ซึ่งในระดับนโยบายจากการประชุมคณะกรรมการเมืองยานนาวา ซึ่งประกอบด้วย หน่วยงานหลัก คือ สำนักงานเขตยานนาวา มีหน้าที่ดูแลและพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) มีหน้าที่สนับสนุนชุมชนให้มีความเข้มแข็งและมั่นคงโดยใช้กลไกการสนับสนุนการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อย โดยใช้เครื่องมือที่สำคัญคือ โครงการบ้านมั่นคง ที่สนับสนุนให้ชุมชนรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์หรือสหกรณ์ เพื่อดำเนินการทำโครงการที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับผู้มีรายได้น้อยที่มีความมั่นคง นอกจากนั้น หน่วยงานที่สำคัญ คือ กรมธนารักษ์ ที่มีนโยบายด้านการใช้ที่ดินราชพัสดุในด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสิ่งแวดล้อม การยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น รวมทั้งนโยบายการสนับสนุนโครงการด้านที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อย เช่น การสร้างความร่วมมือกับการเคหะแห่งชาติ จัดทำโครงการที่อยู่อาศัยสำหรับ

ผู้มีรายได้น้อย โดยใช้ที่ราชพัสดุที่มีอยู่ทั่วประเทศ จัดให้การเคหะแห่งชาติเข้าในอัตราต่ำสุด เพื่อให้การเคหะแห่งชาตินำไปก่อสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย (กรมธนารักษ์, 2564) และรวมถึงการสร้างความร่วมมือกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยเริ่มดำเนินการโครงการบ้านมั่นคงในที่ราชพัสดุ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 เพื่อแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนตามนโยบายของรัฐบาล จึงได้สนับสนุนการพัฒนาที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดซึ่งเป็นที่ราชพัสดุ ปรับสภาพที่อยู่อาศัยให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีการจัดวางผัง สร้างบ้านให้มั่นคงแข็งแรง มีระบบสาธารณูปโภค และจัดระเบียบการใช้ประโยชน์ที่เหมาะสมเพื่อให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนดังกล่าวมีสังคม คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น และยังเป็นการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ราชพัสดุทั้งในเขตกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด (สำนักข่าวออนไลน์ RYT9, 2564) โดยทั้งสามหน่วยงานหลักของคณะกรรมการเมืองยานนาวามีเป้าหมายร่วมกันในการพัฒนาพื้นที่ให้เหมาะสมตามศักยภาพ ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดสภาพแวดล้อมของเมืองที่ยั่งยืน รวมทั้งแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตของชุมชนผู้มีรายได้น้อยให้มีความมั่นคง

จากสถานการณ์ที่ได้กล่าวไปแล้วในขั้นต้น จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาวิจัยเพื่อทำแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในพื้นที่เขตยานนาวา ที่ทำให้คนกลุ่มนี้มีโอกาสอยู่ในพื้นที่ได้อย่างมั่นคง ควบคู่ไปกับความเจริญเติบโตของเมือง ซึ่งการศึกษาครั้งนี้นอกจากเป็นการสนับสนุนการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในเขตยานนาวาอย่างยั่งยืนและก่อให้เกิดความสมดุลในการพัฒนาเมืองในระยะยาว ตามแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) เป้าหมายที่ 11 คือ ทำให้เมืองและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีความครอบคลุม ปลอดภัย ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงและยั่งยืน เป้าหมายย่อย 11.1 คือ สร้างหลักประกันว่าทุกคนเข้าถึงที่อยู่อาศัยและการบริการพื้นฐานที่เพียงพอ ปลอดภัย ในราคาที่สามารถจ่ายได้ และยกระดับชุมชนแออัดภายในปี พ.ศ. 2573 โดยแนวทางการศึกษาครั้งนี้เป็นการบูรณาการความร่วมมือระหว่างสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน กับสาขาสถาปัตยกรรม คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ในการจัดการเรียนการสอน โดยใช้โจทย์จากสภาพปัญหาจริงในพื้นที่ รูปแบบการเรียนการสอนดังกล่าวได้พัฒนาขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 ในชื่อ ห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชน ซึ่งเป็นการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-Based Learning) หรือ CBL ซึ่งเป็นกลวิธีในการสอนที่มุ่งเน้นบูรณาการการบริการชุมชนกับการเรียนในห้องเรียน (Ibrahim, 2010) โดยมุ่งเน้นการฝึกทักษะควบคู่ไปกับการฝึกประสบการณ์การใช้ความรู้ทางสถาปัตยกรรมและใช้ความคิดสร้างสรรค์ในการออกแบบเพื่อแก้ปัญหาให้กับชุมชน โดยมีหลักเกณฑ์ที่สำคัญ 5 ประการ คือ การใช้พื้นที่และปัญหาในชุมชนจริงเป็นโจทย์ในการทำงาน การมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การทำงานเป็นทีม

การมีส่วนร่วมของชุมชน และการบูรณาการการทำงานร่วมกับภาคีเครือข่าย (มณฑล จันทร์แจ่มใส, 2558) ห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชนยังเป็นรูปแบบการเรียนรู้โดยการบริการ (Service Learning) ตามแนวทางที่เมลาวิลล์ และคนอื่น ๆ (Melaville et al., 2006, pp. 36–45) ได้ระบุว่าเป็นกลยุทธ์หนึ่งของการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่บูรณาการระหว่างการให้บริการชุมชนกับการศึกษาเนื้อหาสาระตามหลักสูตร เพื่อเสริมสร้างความรับผิดชอบ ต่อสังคมและชุมชน กิจกรรมการให้บริการที่ผู้เรียนกำหนดขึ้นต้องตอบสนองความต้องการ ของชุมชนและเชื่อมโยงกับเป้าหมายของการเรียนรู้ตามหลักสูตร โดยมีหลักการสำคัญ คือ 1) เป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการที่มีเป้าหมายด้านความรู้ ความสามารถ ทักษะที่ชัดเจน 2) การบริการตอบสนองความต้องการของชุมชนที่แท้จริง มีช่วงเวลาการปฏิบัติอย่างเหมาะสม เกิดประโยชน์ทั้งต่อผู้เรียนและชุมชน 3) มีการร่วมมือระหว่างผู้เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก โดยผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดมีส่วนร่วมในการวางแผนการให้บริการ และทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ ร่วมกัน 4) ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการวางแผนโครงการ และดำเนินการตามภาระงานที่ได้รับ มอบหมาย 5) การสะท้อนคิดซึ่งเกิดขึ้นก่อน ระหว่าง และหลังการเรียนรู้ และ 6) ผู้เรียน มีส่วนร่วมในการประเมินผลการเรียนรู้โดยมีเป้าหมายเพื่อวัดความก้าวหน้าในการเรียนรู้ของตน

นอกจากนั้น การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ตามแนวทางของคณะกรรมการเมืองยานนาวา โดยมีแนวทางที่สอดคล้องกับที่นรินทรชัย พัฒนพงศา (2547, น. 17) ได้ระบุระดับของการมีส่วนร่วมไว้ 5 ระดับ คือ การมีส่วนร่วม ในการให้ข้อมูล การมีส่วนร่วมรับข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมตัดสินใจ การมีส่วนร่วมทำ และการมีส่วนร่วมสนับสนุน โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research หรือ PAR) ซึ่งเป็นแนวทางในการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการมีส่วนร่วม และการดำเนินการโดยสมาชิกของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการวิจัยนั้น มุ่งเน้นการสอบถาม และการทดลองร่วมกันโดยมีพื้นฐานมาจากประสบการณ์และประวัติศาสตร์สังคมในฐานะ ที่ชุมชนเป็นผู้ร่วมวิจัย (Reason & Bradbury, 2008) PAR แตกต่างกับวิธีการวิจัยกระแสหลัก ซึ่งเน้นการทดลองควบคุม การวิเคราะห์ทางสถิติ และการทำซ้ำของสิ่งที่ค้นพบ แต่พยายาม ร่วมกันเพื่อบูรณาการพื้นฐานสามด้านเข้าด้วยกัน ประกอบด้วย การมีส่วนร่วม (Participation) การกระทำ (Action) และการวิจัย (Research) (Chevalier & Buckles, 2013) ซึ่งการวิจัย ครั้งนี้มุ่งเน้นการทำความเข้าใจชุมชน รับฟังข้อมูลสภาพปัญหา และความต้องการเรื่องที่อยู่อาศัย รวมทั้งความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบของการพัฒนาพื้นที่ ซึ่งรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ทั้ง 3 รูปแบบ เป็นเพียงเครื่องมือในการสร้างสถานการณ์จำลองเพื่อให้เกิดการรับรู้ข้อมูล แนวทางการพัฒนาในรูปแบบที่หลากหลายที่มีเงื่อนไขที่แตกต่างกัน ยังไม่ครอบคลุมกระบวนการ ออกแบบอย่างมีส่วนร่วมซึ่งมีการปฏิบัติการที่ละเอียดลึกซึ้งมากขึ้น ซึ่งจะดำเนินการในโอกาส

ต่อไป อย่างไรก็ตามในขั้นตอนของการวิจัยนอกจากการสร้างความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐกับสถาบันทางวิชาการแล้ว ยังเปิดโอกาสในการรับฟังและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อแสวงหาแนวทางในการพัฒนาเชิงพื้นที่ในระดับเมือง ซึ่งนับเป็นความก้าวหน้าในกระบวนการแก้ปัญหาชุมชนผู้มีรายได้น้อยไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาเมืองที่จะช่วยลดความขัดแย้งและสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสร้างสถานการณ์จำลองทางเลือกในการพัฒนาที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเขตยานนาวา โดยใช้รูปแบบห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชน
2. เพื่อศึกษารูปแบบการสร้างความร่วมมือของสถาบันการศึกษากับภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชน
3. เพื่อสร้างทักษะให้กับผู้เรียนในการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อยโดยใช้สถานการณ์จริง

กรอบแนวคิดการวิจัย

แผนภูมิ 1 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การสร้างสถานการณ์จำลองเพื่อสร้างทางเลือกในการพัฒนาพื้นที่ในเขตยานนาวา โดยเลือกพื้นที่ศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง คือ ชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนา ตั้งอยู่บนพื้นที่ 22 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ราชพัสดุในความครอบครองของกรมธนารักษ์ มีบ้านพักอาศัย 560 หลังคาเรือน มีการจัดวางอย่างไม่เป็นระเบียบ ทั้งหมดมีการจ่ายค่าเช่าที่ดินเป็นรายหลังในราคาถูกโดยมี สัญญารายปี ภายในชุมชนมีการแบ่งกลุ่มย่อยตามแนวทางการอยู่อาศัยเป็น 12 กลุ่ม (กลุ่มละ 30–50 หลังคาเรือน) มีรายละเอียดดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูลและลงพื้นที่สำรวจชุมชน

ขั้นตอนแรกของการศึกษาหลังจากการกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน คือ ผู้สอนจะจัดแบ่ง ทีมนักศึกษาสาขาสถาปัตยกรรมชั้นปีที่ 4 จำนวน 32 คน เพื่อมอบหมายความรับผิดชอบและ กำหนดบทบาทในการรวบรวมข้อมูลโดยทั้งหมดจะทำงานร่วมกัน โดยในส่วนแรก คือ ภาพรวม ของพื้นที่เขตยานนาวาในเรื่องตำแหน่งที่ตั้ง ข้อกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินในผังเมืองและ การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน โครงสร้างพื้นฐาน การเชื่อมโยงกับระบบคมนาคม ส่วนที่สอง คือ ข้อมูลชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนาทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อม การรวบรวม ข้อมูลปฐมภูมิจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากเว็บไซต์ นอกจากนั้นการเก็บข้อมูลจาก การลงพื้นที่จะนำไปสู่ข้อมูลเชิงลึก โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ 1) ข้อมูลสภาพแวดล้อมทาง กายภาพของชุมชน ใช้การบันทึกภาพและบันทึกรายละเอียด 2) ข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคม ระดับครัวเรือน การเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามแบบมีโครงสร้าง 3) ข้อมูลที่เกี่ยวกับ ความคิดเห็นเรื่องการพัฒนาที่อยู่อาศัย การสะท้อนสภาพปัญหาและความต้องการ ใช้วิธีการ สนทนากลุ่ม (Focus Group) ซึ่งภายในชุมชนมีการแบ่งกลุ่มย่อยตามแนวทางการอยู่อาศัย เป็น 12 กลุ่ม (กลุ่มละ 30–50 หลังคาเรือน) แต่ละกลุ่มจะมีตัวแทนมาร่วมประชุม 5–10 คน โดยนักศึกษาจะแบ่งทีมไปจัดการสนทนาในแต่ละกลุ่มทั้ง 12 กลุ่ม โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ตัวแทน สะท้อนปัญหาและความต้องการเรื่องที่อยู่อาศัย รวมทั้งอุปสรรคในการพัฒนาที่อยู่อาศัยจาก สภาพปัจจุบัน โดยแต่ละกลุ่มจะใช้เวลาประมาณ 60–90 นาที หลังจากนั้นตัวแทนของ แต่ละกลุ่มจะเป็นผู้ประสานงานนำนักศึกษาประจำกลุ่มไปทำการบันทึกภาพและเก็บข้อมูล สภาพแวดล้อมทางกายภาพ รวมทั้งทำการเก็บข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคม รายครัวเรือน โดยใช้แบบสอบถาม หลังจากนั้นจะนำข้อมูลที่ได้บันทึกไว้ของแต่ละกลุ่มมาประมวลผลและ วิเคราะห์ร่วมกัน

2. การวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อระบุปัญหา

หลังจากการลงพื้นที่สำรวจและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ผู้สอนและผู้เรียนจะตั้งวงอภิปรายสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่ได้พบเจอและจากการพูดคุยกับผู้คนในพื้นที่ ซึ่งจะต้องสรุปเป็นประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องและนำไปสู่การออกแบบทางสถาปัตยกรรมเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน

3. การกำหนดแนวความคิดในการพัฒนาที่อยู่อาศัยเพื่อแก้ไขปัญหา

ข้อมูลจากการอภิปรายและวิเคราะห์ร่วมกัน จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความสัมพันธ์ของแต่ละปัญหาที่เชื่อมโยงกัน การเสนอทางออกในการแก้ปัญหาจึงมุ่งเน้นการมองภาพรวมและบูรณาการการทำงานให้เกิดประโยชน์กับทุกฝ่าย โดยกำหนดเป็นสถานการณ์จำลอง กล่าวคือ ต้องเสนอการออกแบบทางสถาปัตยกรรมเพื่อปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพไปพร้อม ๆ กันกับแนวทางการปรับปรุงฟื้นฟูสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนด้วย นอกจากนั้นควรคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับสังคมและพื้นที่โดยรอบ

4. การจัดเวทีวิพากษ์เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

เป็นอีกขั้นตอนที่สำคัญของการวิจัย เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากชุมชน รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะได้ร่วมรับฟังปัญหาและความต้องการของชุมชน

5. การพัฒนางานออกแบบเพื่อส่งมอบให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

หลังจากรับฟังข้อคิดเห็นจากเวทีวิพากษ์ จะเป็นขั้นตอนการพัฒนางานออกแบบเพื่อให้เกิดความเหมาะสม รวมทั้งสรุปผลลัพธ์และเงื่อนไขของแต่ละสถานการณ์ของการออกแบบ (Scenario) และทำการส่งมอบให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาโครงการต่อไป

6. การประเมินผลทักษะของผู้เรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมในรูปแบบห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชน

ผลการวิจัย

ผลจากการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลในพื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนา (ภาพ 1) แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นการสำรวจข้อมูลสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชน โดยใช้การบันทึกภาพและเขียนคำบรรยาย พบว่าชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนาเป็นชุมชนแออัดที่มีบ้านเรือนสูงไม่เกิน 2 ชั้น สภาพอาคารไม่มั่นคงถาวรและมีความชำรุดทรุดโทรม วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นวัสดุเหลือใช้ที่ได้จากการรื้อถอนมาจากที่อื่น เช่น เศษเหล็ก สังกะสี ไม้ขนาดต่าง ๆ กัน ในส่วนของทางสัญจรมีความคับแคบ พื้นผิวเป็นคอนกรีตขรุขระ บางช่วงมีความกว้างต่ำกว่า 80 เซนติเมตร มีการใช้ประโยชน์ทั้งการเดิน ขี่จักรยานและจักรยานยนต์

ไม่มีไฟฟ้าส่องสว่างในช่วงกลางคืน ภายในพื้นที่ชุมชนไม่มีระบบการจัดการเรื่องขยะ ส่วนใหญ่นำมาทิ้งในถังขยะริมถนนใหญ่ นอกพื้นที่ชุมชน พื้นที่ส่วนกลางจะใช้ประโยชน์จากพื้นที่ใต้ทางยกระดับบริเวณด้านหน้าของชุมชน มีเครื่องออกกำลังกาย และเป็นพื้นที่พักผ่อนพบปะพูดคุยของผู้สูงอายุในชุมชน เด็ก ๆ ในชุมชนใช้พื้นที่รกร้างบริเวณใกล้เคียงเพื่อทำกิจกรรมและเล่นกีฬา

ภาพ 1 การลงพื้นที่เพื่อสำรวจและจัดเก็บข้อมูลในชุมชนเพื่อเพลิงพัฒนา

ส่วนที่สอง คือ ข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคมระดับครัวเรือน การเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามแบบมีโครงสร้าง โดยการแบ่งนักศึกษาออกเป็น 12 ทีม สอดคล้องกับการแบ่งกลุ่มภายในชุมชน (12 โซน) จัดเก็บข้อมูลร่วมกับตัวแทนของแต่ละโซนโดยมีเป้าหมายในการจัดเก็บทุกหลัง (560 หลังคาเรือน) อย่างไรก็ตาม การจัดเก็บข้อมูลมีข้อจำกัด คือ สมาชิกในชุมชนบางส่วนยังไม่เข้าใจในเป้าหมายของโครงการและขาดความเชื่อมั่น จึงมีความกังวลว่าจะถูกไล่ออกจากพื้นที่อย่างไม่มีเงื่อนไข หรือหากเป็นการรื้อเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ก็ไม่ต้องมีการมีภาระค่าใช้จ่ายในการผ่อนชำระ จึงไม่ประสงค์จะเข้าร่วมโครงการและไม่ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถาม นอกจากนั้นยังมีปัญหาในการเก็บข้อมูลรายครัวเรือนอื่น ๆ อีก ได้แก่ สมาชิกของชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อย จึงมักใช้เวลาส่วนใหญ่ในการออกไปทำงานทุกวันและกลับมาบ้านเฉพาะช่วงเวลาพักผ่อนเท่านั้น จึงไม่สามารถเก็บข้อมูลในส่วนนี้ได้ ผลจากการเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม พบว่าสามารถจัดเก็บข้อมูลได้ทั้งหมด 226 ชุด คิดเป็นร้อยละ 40.35 กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชุมชนเป็นระยะเวลามากกว่า 10 ปี

จำนวน 138 ราย (ร้อยละ 61.06) รองลงมา คือ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนระหว่าง 5–10 ปี จำนวน 72 ราย (ร้อยละ 31.85) และระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนไม่เกิน 5 ปี จำนวน 16 ครั้วเรือน (ร้อยละ 7.07) ตามลำดับ รายได้ครัวเรือน ส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 10,000–30,000 บาทต่อเดือน จำนวน 102 ครั้วเรือน (ร้อยละ 45.13) รองลงมา คือ รายได้ต่อเดือนมากกว่า 30,000 บาท จำนวน 81 ครั้วเรือน (ร้อยละ 35.84) และรายได้ต่อเดือนน้อยกว่า 10,000 บาท จำนวน 43 ครั้วเรือน (ร้อยละ 9.02) ตามลำดับ จำนวนสมาชิกในครัวเรือนส่วนใหญ่มีจำนวนสมาชิก 5–8 คน จำนวน 92 ครั้วเรือน (ร้อยละ 40.70) รองลงมา คือ จำนวนสมาชิกในครัวเรือนไม่เกิน 4 คน จำนวน 87 ครั้วเรือน (ร้อยละ 38.49) และจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมากกว่า 8 คน จำนวน 47 ครั้วเรือน (ร้อยละ 20.79) ตามลำดับ ส่วนในเรื่องอาชีพของชุมชน ใช้การสอบถามอาชีพของหัวหน้าครอบครัวที่เป็นผู้หารายได้หลัก พบว่าส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป จำนวน 109 ราย (ร้อยละ 48.23) รองลงมา คือ เป็นลูกจ้างหรือพนักงานบริษัทเอกชน จำนวน 63 ราย (ร้อยละ 27.87) ประกอบธุรกิจส่วนตัว จำนวน 28 ราย (ร้อยละ 12.38) และรับราชการ จำนวน 26 ราย (ร้อยละ 11.50) ตามลำดับ

ส่วนที่สาม คือ ข้อมูลความคิดเห็นเรื่องการพัฒนาที่อยู่อาศัย พบว่าชุมชนส่วนใหญ่มีความกังวลเรื่องการถูกไล่รื้อออกจากพื้นที่และไม่สามารถหาที่อยู่ใหม่ในทำเลเดิมเนื่องจากรายได้ไม่เพียงพอ การย้ายไปอยู่ในพื้นที่ใหม่จะส่งผลต่อวิถีชีวิต เนื่องจากที่เดิมอยู่ใกล้ที่ทำงาน และโรงเรียนของบุตรหลาน ส่วนในอนาคตหากมีโครงการพัฒนาปรับปรุงพื้นที่เดิม อยากให้มีพื้นที่อยู่อาศัยราคาถูกที่สามารถจ่ายได้และมีความมั่นคงในระยะยาว เมื่อสอบถามถึงสภาพปัญหาของชุมชนสามารถประมวลออกเป็นมิติต่าง ๆ ประกอบด้วย มิติทางสังคม ได้แก่ ปัญหา ยาเสพติด การศึกษา สาธารณูปโภค อาชญากรรม และความปลอดภัย มิติทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพและรายได้ไม่มั่นคง ความยากจน และปัญหาหนี้สิน มิติทางด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหา การจัดการขยะ มลภาวะทางเสียงและอากาศที่ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของชุมชน มิติทางการใช้ประโยชน์ที่ดินและที่พักอาศัย ได้แก่ ปัญหาสิทธิครอบครองการใช้ที่ดินที่ขาดความมั่นคง ที่ดินมีราคาแพง ปัญหาอาคารสิ่งปลูกสร้างทรุดโทรม อย่างไรก็ตาม จากการอภิปรายพบว่า ปัญหาทุกเรื่องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์และส่งผลต่อกัน การเสนอทางออกในการแก้ปัญหาจึงไม่สามารถแยกคิดออกเพียงมิติใดมิติหนึ่ง แต่จะต้องแก้ไขปัญหาโดยเสนอทางออกที่เป็นการบูรณาการทุกมิติ

การกำหนดแนวความคิดในการพัฒนาที่อยู่อาศัยเพื่อแก้ไขปัญหา จากการอภิปรายของผู้เรียนมีความเห็นร่วมกันเป็นข้อเสนอในภาพรวม คือ ควรจัดระเบียบสภาพแวดล้อมและลดความแออัด เพิ่มพื้นที่สีเขียวและพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน เพิ่มสิ่งอำนวยความสะดวก การเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีความสัมพันธ์กับเมือง รวมทั้งการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับชุมชน

ผู้เรียนได้รับมอบหมายให้แบ่งกลุ่มทำงานระดมความคิดในการออกแบบสถานการณ์จำลองในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนา โดยมีขอบเขตที่กำหนดการใช้ที่ดินตามนโยบายของกรมธนารักษ์ คือ การใช้ประโยชน์ที่ดินจะต้องเป็นไปในลักษณะการเช่าที่มีระยะเวลาไม่เกิน 30 ปี กรรมสิทธิ์ในที่ดินยังคงเป็นของกรมธนารักษ์ ซึ่งแนวคิดในการพัฒนาสามารถสรุปเป็น 3 แนวคิด ดังนี้

1. แนวคิดการพัฒนาที่อยู่อาศัยแนวราบ (Low-rise Housing) เป็นแนวคิดที่พัฒนาที่อยู่อาศัยบนที่ดินเดิม การใช้ประโยชน์ที่ดินส่วนใหญ่ใช้เพื่อการอยู่อาศัยของชุมชนเดิม มีการจัดกลุ่มอาคารเป็น 12 กลุ่ม ตามกลุ่มที่มีความสัมพันธ์เดิมของชุมชน มุ่งเน้นการจัดระเบียบที่อยู่อาศัยโดยใช้รูปแบบอาคารเรือนแถวสูงไม่เกิน 2 ชั้น ค่าก่อสร้างราคาถูกและสร้างได้เร็ว มีพื้นที่สวนสาธารณะที่ให้ผู้คนทั่วไปเข้ามาใช้ประโยชน์ได้บางส่วน ตามภาพ 2

ภาพ 2 แนวความคิดที่อยู่อาศัยแนวราบ (Low-rise Housing)

2. แนวคิดการพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบอาคารชุดความสูงปานกลาง (Middle-rise Housing) เป็นแนวคิดที่คำนึงถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเป็นส่วนใหญ่ ใช้รูปแบบอาคารชุดเพื่อการพักอาศัยที่สูงไม่เกิน 23 เมตร (ไม่เข้าเกณฑ์อาคารสูง) ทำให้มีความหนาแน่นเพิ่มขึ้น การจัดกลุ่มแบ่งเป็น 12 อาคาร ตามกลุ่มสัมพันธ์เดิมของชุมชน แต่ละอาคารวางเป็นรูปตัวแอล (L shape) มีพื้นที่ว่างส่วนกลางของแต่ละอาคาร รวมกับอาคารส่วนกลาง เพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพและศูนย์การเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนและชุมชนผู้มีรายได้น้อยในละแวกเดียวกัน ตามภาพ 3 การจัดในรูปแบบนี้ได้จัดแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งคืนให้แก่กรมธนารักษ์ใช้ทำประโยชน์ต่อไป

ภาพ 3 แนวความคิดที่อยู่อาศัยแบบอาคารชุดความสูงปานกลาง (Middle-rise Housing)

3. แนวคิดการพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบอาคารสูงและใช้สอยแบบผสมผสาน (High-rise and Mixed-use Building) แนวคิดนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์ที่ดินตามมูลค่าสูงสุด คือ ใช้ประโยชน์ตามเกณฑ์ข้อกำหนดที่ให้อาคารสูงได้โดยมีลักษณะโครงการที่มีประโยชน์ใช้สอยที่ผสมผสาน สามารถตอบสนองทั้งความต้องการที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในพื้นที่เดิมและพื้นที่ใกล้เคียง รวมทั้งบริการอื่น ๆ ในอาคารเดียวกัน รูปแบบอาคารจึงเป็นอาคารขนาดใหญ่พิเศษ ตามภาพ 4 นอกจากนั้นมีการใช้ประโยชน์เพื่อการพักอาศัยรูปแบบอื่น ๆ เช่น โฮสเทล และอาคารทางพาณิชย์กรรมอื่น ๆ เพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพและศูนย์การเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน และคืนพื้นที่ให้กับเมือง

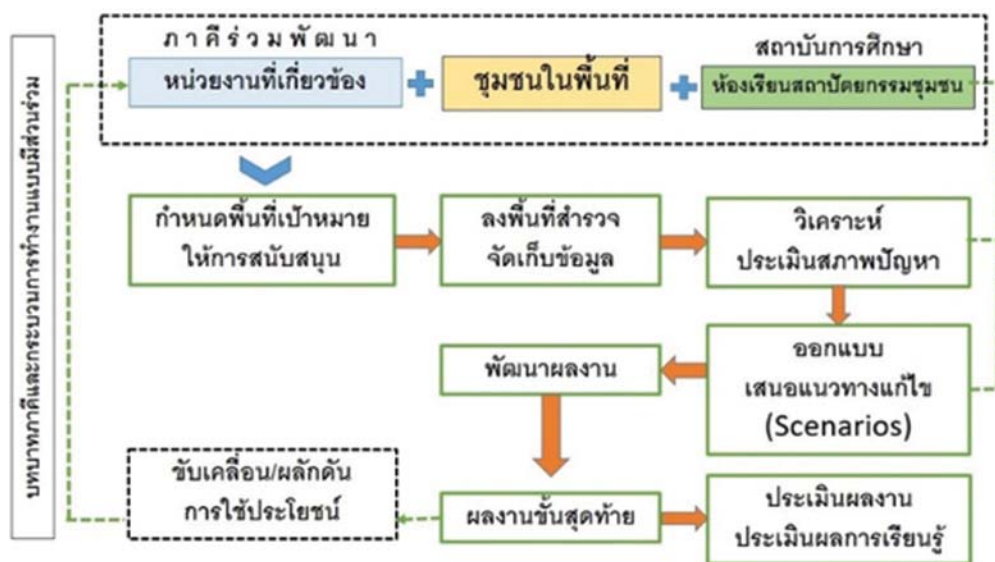
ภาพ 4 แนวความคิดที่อยู่อาศัยอาคารสูงและใช้สอยผสมผสาน
(High-rise and Mixed-use Building)

หลังจากพัฒนางานออกแบบตามแนวคิดทั้ง 3 รูปแบบ ในขั้นตอนของการจัดเวทีวิพากษ์ เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน จัดขึ้นที่ศูนย์เยาวชนชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนาซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนกลาง โดยมีผู้คนในชุมชนได้เข้าร่วมรับฟังและเสนอแนะความคิดเห็นที่หลากหลาย การประชุมได้เชิญตัวแทนของชุมชนจากทั้ง 12 โซน ตัวแทนโซนละไม่เกิน 3 คน จำนวนรวมทั้งสิ้น 32 คน ทั้งนี้ เป้าหมายของการจัดเวทีวิพากษ์เพื่อสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาพื้นที่ที่เหมาะสมในอนาคต ตามภาพ 5 พบว่าส่วนใหญ่มีความเห็นอยากพัฒนาที่อยู่อาศัยในพื้นที่เดิม จำนวน 32 คน (ร้อยละ 100) โดยส่วนใหญ่ยังคงสนใจการพัฒนาแบบที่อยู่อาศัยในแนวราบ (แนวความคิด 1) จำนวน 21 ราย (ร้อยละ 65.62) รองลงมา ยังไม่แสดงความคิดเห็น จำนวน 9 ราย (ร้อยละ 28.12) และสนใจรูปแบบอาคารชุดพักอาศัย (แนวความคิด 2) จำนวน 3 ราย (ร้อยละ 9.37) เหตุผลของกลุ่มที่สนับสนุนการพัฒนาที่อยู่อาศัยแนวราบ คือ มีความคุ้นเคยกับที่อยู่อาศัยแบบเดิม ไม่ต้องการขึ้นอาคารสูง เพราะมีเครื่องมือหากินที่ต้องการการจัดเก็บในแนวราบ เช่น รถเข็นและที่เก็บอุปกรณ์เพื่อการค้าขาย นอกจากนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผู้สูงอายุที่ไม่สะดวกในการอยู่อาศัยในอาคารสูง รวมทั้งมีความกังวลเรื่องพื้นที่ทางสังคมที่ใช้พบปะเพื่อนบ้าน อีกส่วนหนึ่งของผลการวิจัยที่มีผู้ที่ยังไม่แสดงความคิดเห็น พบว่ามีความไม่มั่นใจในสถานะทางการเงิน โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญคืออัตราการผ่อนชำระสำหรับที่อยู่ใหม่ หากโครงการมีรูปแบบและราคาที่เหมาะสมกับรายได้ก็พร้อมสนับสนุน

ภาพ 5 การจัดเวทีนำเสนอผลงานออกแบบเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากชุมชน

นอกจากนั้น กระบวนการดำเนินการวิจัยครั้งนี้สามารถสรุปรูปแบบการสร้างความร่วมมือของสถาบันการศึกษา กับภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชน ได้ตั้งแผนภูมิ 2 ซึ่งสามารถอธิบายถึงบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานท้องถิ่น ภาคีร่วมพัฒนา ชุมชนในพื้นที่ รวมทั้งสถาบันการศึกษา ที่ใช้รูปแบบของห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชนในการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน หรือการพัฒนาเชิงพื้นที่ของเมือง ความสัมพันธ์ของทุกภาคส่วนได้สร้างกระบวนการทำงานร่วมกันอย่างมีส่วนร่วม และก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ตั้งแต่การกำหนดเป้าหมาย การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและประเมินสภาพปัญหา การเสนอแนวทางการแก้ไข การพัฒนางานออกแบบ การจัดเวทีวิพากษ์ การพัฒนาผลงาน จนถึงการร่วมผลักดันไปสู่การทำให้จริง ซึ่งเป็นแนวทางการทำงานที่ช่วยให้การพัฒนาเชิงพื้นที่สามารถขับเคลื่อนไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

แผนภูมิ 2 รูปแบบความร่วมมือของสถาบันการศึกษา กับภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชน

ผลลัพธ์ในส่วนของการพัฒนาทักษะของผู้เรียนโดยใช้รูปแบบห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชนจากการประเมินผลนักศึกษาสาขาสถาปัตยกรรมที่เข้าร่วมกิจกรรม โดยใช้การประเมินในขั้นตอนหลังจากเสร็จสิ้นโครงการ ผู้สอนจะทำการสัมภาษณ์รายบุคคลโดยใช้คำถามว่า ผู้เรียนคิดว่าได้เรียนรู้ทักษะอะไรมากที่สุด พบว่าส่วนใหญ่ได้เรียนรู้ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น (Collaboration Skill) จำนวน 22 คน (ร้อยละ 68.75) รองลงมา คือ ทักษะการสื่อสารกับชุมชน (Communication Skill) จำนวน 6 คน (ร้อยละ 18.75) และการได้ใช้ทักษะด้านการออกแบบและวิชาชีพเพื่อแก้ปัญหาให้ชุมชน (Career Skill) จำนวน 4 คน (ร้อยละ 12.5)

ตามลำดับ นอกจากนั้นผู้เรียนได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า การเรียนรู้จากสถานการณ์จริงทำให้ได้เข้าใจปัญหาชุมชน รวมทั้งได้รู้จักศักยภาพของตนเองและมีความภาคภูมิใจที่ได้ใช้ความรู้ช่วยเหลือผู้อื่นในสังคม

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาแนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนาซึ่งเป็นพื้นที่ตัวอย่างในเขตยานนาวาที่มีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อย มีการครอบครองหรือบุกรุกในพื้นที่สาธารณะเป็นระยะเวลายาวนาน แนวทางในการศึกษาเป็นการออกแบบเพื่อสร้างสถานการณ์จำลองทางเลือกของการใช้พื้นที่เพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยเดิม รวมทั้งการพัฒนาพื้นที่ให้เหมาะสมตามศักยภาพของพื้นที่ดินในเมืองที่มีความหนาแน่นสูง โดยสรุปได้ออกแบบเป็น 3 แนวทาง มีเงื่อนไขที่แตกต่างกันทั้งในด้านระยะเวลาและงบประมาณในการดำเนินการเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยได้ชี้ให้เห็นในมุมมองของชุมชนที่มีความต้องการอยู่อาศัยในพื้นที่เดิม เนื่องจากวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพที่เชื่อมโยงกับทำเลของที่อยู่อาศัย นอกจากนั้น ยังต้องการที่อยู่อาศัยในรูปแบบที่เป็นแนวราบที่ใกล้เคียงกับแบบเดิม เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพที่มีความจำเป็นต้องมีพื้นที่จอดรถและเก็บของ นอกจากนั้นยังมีเรื่องพื้นที่ทางสังคมและผู้สูงอายุ ซึ่งหากมองในเรื่องความคุ้มค่าของการใช้ที่ดินในเมืองซึ่งมีการกำหนดการใช้ที่ดินให้มีการใช้ที่ดินเป็นอาคารที่มีความหนาแน่นมากขึ้น เช่น อาคารสูงหรืออาคารที่มีการใช้สอยแบบผสมผสาน (Mixed-use Building) ซึ่งต้องมีการลงทุนที่สูงเนื่องจากมีต้นทุนราคาที่ดินที่สูงตามราคาตลาด ชุมชนผู้มีรายได้น้อยที่อยู่ในพื้นที่เดิมหรือพื้นที่ใกล้เคียงไม่สามารถเข้าถึงการเช่าหรือเป็นเจ้าของได้อย่างไรก็ตาม หากมองในมุมของการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่เมืองมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการขับเคลื่อนการพัฒนาในทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่เพื่อการทำงาน สำนักงาน สถานที่ราชการ สถาบันการศึกษา พื้นที่สาธารณะเพื่อการนันทนาการ พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยที่สะดวกต่อการเดินทางมายังแหล่งงานของผู้คนทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้อง ผู้คนในภาคส่วนบริการ (Service Sector) ก็เป็นส่วนที่สำคัญจำเป็นในการสนับสนุนด้านการใช้แรงงาน (ต้นทุนต่ำ) เพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมบริการในเมือง ช่วยลดต้นทุนการผลิตในส่วนต่าง ๆ ของเมือง กลุ่มคนเหล่านี้เป็นผู้มีรายได้น้อยที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนที่เป็นปัญหาในทุกย่านเมือง ดังนั้น การวางแผนจัดวางองค์ประกอบพื้นที่เพื่อให้เมืองมีความสมดุลจึงควรพิจารณาให้มีการพัฒนาที่เปิดโอกาสให้ชุมชนผู้มีรายได้น้อยเหล่านี้ได้มีโอกาสร่วมอยู่อาศัยในพื้นที่เมือง ซึ่งเป็นแหล่งงานสร้างความมั่นคงและมีคุณภาพชีวิตที่ดี อย่างไรก็ตาม การพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมก็ควรพิจารณาถึงความคุ้มค่าของการใช้ที่ดิน กล่าวคือ มีการใช้พื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพตามศักยภาพของที่ดินทั้งในด้าน

เศรษฐกิจ สังคม ที่ตอบสนองต่อการใช้พื้นที่สาธารณะทั้งในระดับเมือง ระดับย่าน และระดับชุมชน โดยพิจารณาถึงความสอดคล้องของการใช้สอยพื้นที่ที่สนับสนุนวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ กิจกรรมทางสังคมของชุมชน รวมทั้งการดูแลสวัสดิการของชุมชนในทุกช่วงวัย ผลการวิจัยครั้งนี้ อาจนำไปสู่การเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนมาร่วมลงทุนเพื่อพัฒนาโครงการที่ตอบสนองต่อการใช้ศักยภาพของที่ดินอย่างคุ้มค่า (ในมุมมองของเจ้าของที่ดิน) สามารถสร้างผลประโยชน์ทางธุรกิจต่อผู้ลงทุน สามารถตอบสนองการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อยให้มีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมอย่างมั่นคง รวมทั้งการจัดสรรพื้นที่สาธารณะประโยชน์ให้แก่ผู้คนในเมือง ซึ่งนับเป็นโจทย์ที่ท้าทายต่อการพัฒนาพื้นที่เมืองที่มีความหนาแน่นและมีปัญหาซับซ้อน การออกแบบเพื่อสร้างทางเลือกในการพัฒนาจึงเป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้ทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐและชุมชนได้มีความเข้าใจและยอมรับกันด้วยเหตุผลมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อความร่วมมือและลดความขัดแย้งในการพัฒนาที่จะสร้างประโยชน์ให้กับทุกฝ่ายในอนาคต

ส่วนผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียนในด้านของทักษะที่ได้รับจากการใช้รูปแบบห้องเรียนสถาปัตยกรรม พบว่าส่วนใหญ่ได้เรียนรู้ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น (Collaboration Skill) รองลงมา คือ ทักษะการสื่อสารกับชุมชน (Communication Skill) และการได้ใช้ทักษะด้านการออกแบบและวิชาชีพเพื่อแก้ปัญหาให้ชุมชน (Career Skill) นอกจากนั้น การเรียนรู้จากสถานการณ์จริงทำให้ได้เข้าใจปัญหาชุมชน รวมทั้งได้รู้ถึงศักยภาพของตนเองและมีความภาคภูมิใจที่ได้ใช้ความรู้ช่วยเหลือผู้อื่นในสังคม ผลลัพธ์ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับทักษะที่สำคัญของคนในศตวรรษที่ 21 ซึ่งได้จัดหมวดหมู่เป็น 4 กลุ่ม คือ 1) วิถีทางของการคิด (Ways of Thinking) ได้แก่ การคิดสร้างสรรค์ การคิดแบบมีวิจารณญาณ การแก้ปัญหาการเรียนรู้และตัดสินใจ 2) วิถีทางของการทำงาน (Ways of Working) ได้แก่ การติดต่อสื่อสารและการร่วมมือ 3) เครื่องมือสำหรับการทำงาน (Tools for Working) ได้แก่ เทคโนโลยีสารสนเทศและความรู้ด้านข้อมูล และ 4) ทักษะสำหรับดำรงชีวิตในโลกปัจจุบัน (Ways of Living in the World) ได้แก่ ความเป็นพลเมือง ชีวิตและอาชีพ และความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม (Saavedra & Opfer, 2012, pp. 4–5; Schleicher, 2012, pp. 34–35) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับเป้าหมายด้านผู้เรียน (Learner Aspirations) ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579 ของประเทศไทย ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคนให้มีทักษะการเรียนรู้ 8Cs ประกอบด้วย ทักษะด้านการคิดอย่างมีวิจารณญาณและทักษะในการแก้ปัญหา (Critical Thinking and Problem Solving) ทักษะด้านการสร้างสรรค์และนวัตกรรม (Creativity and Innovation) ทักษะด้านความเข้าใจต่างวัฒนธรรมต่างกระบวนทัศน์ (Cross-cultural Understanding) ทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำ (Collaboration, Teamwork, and Leadership) ทักษะด้านการสื่อสาร สารสนเทศ และการรู้เท่าทันสื่อ (Communications, Information,

and Media Literacy) ทักษะด้านคอมพิวเตอร์ และเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (Computing and ICT Literacy) ทักษะอาชีพและทักษะการเรียนรู้ (Career and Learning Skills) รวมทั้งความมีเมตตา กรุณา มีวินัย คุณธรรม จริยธรรม (Compassion) (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560, น. 79–80) ผลลัพธ์จากการใช้รูปแบบห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชนในการบูรณาการจัดการเรียนการสอนกับการบริการชุมชนในครั้งนี้ นอกจากเป็นการใช้ความรู้และทักษะทางวิชาชีพเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนแล้วยังก่อให้เกิดการพัฒนาทักษะที่สำคัญต่อผู้เรียน รวมทั้งเชื่อมโยงผู้เรียนไปสู่ความเป็นพลเมืองด้วย (Melaville et al., 2006, pp. 36–45)

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนาในเขตยานนาวา ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาจากการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามเพื่อทำความเข้าใจชุมชนในพื้นที่ พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อย มีอาชีพรับจ้างทั่วไป (ร้อยละ 48.23) มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนระหว่าง 5–8 คน (ร้อยละ 40.70) รายได้ครัวเรือนต่อเดือน อยู่ระหว่าง 15,000–30,000 บาท (ร้อยละ 45.13) ส่วนใหญ่พักอาศัยในชุมชนเป็นระยะเวลามากกว่า 10 ปี (ร้อยละ 61.06) และจากการสนทนากลุ่มตัวแทนของชุมชน พบว่าส่วนใหญ่มีความกังวลเรื่องการถูกไล่รื้อออกจากพื้นที่ เนื่องจากที่เดิมอยู่ใกล้ที่ทำงานและโรงเรียนของลูกหลาน ส่วนในอนาคตหากมีโครงการพัฒนาปรับปรุงพื้นที่เดิม อยากให้มีส่วนพื้นที่อยู่อาศัยราคาถูกที่สามารถจ่ายได้และมีความมั่นคงในระยะยาว เมื่อสอบถามถึงสภาพปัญหาของชุมชนสามารถประมวลออกเป็นมิติต่าง ๆ ประกอบด้วย มิติทางสังคม ได้แก่ ปัญหายาเสพติด การศึกษา สาธารณูปโภค อาชญากรรม และความปลอดภัย มิติทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพและรายได้ไม่มั่นคง ความยากจน และปัญหาหนี้สิน มิติทางด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหาการจัดการขยะ มลภาวะทางเสียงและอากาศ ที่ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของชุมชน มิติทางการใช้ประโยชน์ที่ดินและที่พักอาศัย ได้แก่ ปัญหาสิทธิครอบครอง การใช้ที่ดินที่ขาดความมั่นคง ที่ดินมีราคาแพง ปัญหาอาคารสิ่งปลูกสร้างทรุดโทรม ส่วนผลการจัดเวทีวิพากษ์แนวความคิดและรูปแบบในการพัฒนาที่ดิน พบว่าตัวแทนชุมชนทั้งหมดมีความคิดเห็นอยากพัฒนาที่อยู่อาศัยในพื้นที่เดิม (ร้อยละ 100) โดยส่วนใหญ่ยังคงสนใจการพัฒนารูปแบบที่อยู่อาศัยในแนวราบ (แนวความคิดที่ 1) (ร้อยละ 65.62) เหตุผลของกลุ่มที่สนับสนุนการพัฒนาที่อยู่อาศัยแนวราบ คือ มีความคุ้นเคยกับที่อยู่อาศัยแบบเดิม ไม่ต้องการขึ้นอาคารสูง เพราะมีเครื่องมือหากินที่ต้องการการจัดเก็บในแนวราบ และส่วนหนึ่งเป็นผู้สูงอายุที่ไม่สะดวกในการอยู่อาศัยในอาคารสูง รวมทั้งมีความกังวลเรื่องพื้นที่ทางสังคมที่ใช้พบปะเพื่อนบ้าน อีกส่วนหนึ่งที่มีผู้ที่ยังไม่แสดงความคิดเห็น พบว่าไม่มั่นใจในสถานะ

ทางการเงินโดยมีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ ราคาและอัตราการผ่อนชำระสำหรับที่อยู่ใหม่ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นอีกประการหนึ่งจากการใช้รูปแบบห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชนมาใช้ในการเสนอแนวทางการแก้ปัญหาให้กับชุมชน คือ การพัฒนาทักษะของผู้เรียน การสร้างการเรียนรู้และประสบการณ์ให้กับผู้เรียน รวมทั้งทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 (Schleicher, 2012, pp. 34–35; Saavedra & Opfer, 2012, pp. 4–5) และสอดคล้องกับเป้าหมายด้านผู้เรียน (Learner Aspirations) ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579 ของประเทศไทย ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคนให้มีทักษะการเรียนรู้ 8Cs (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560, น. 79–80) และความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคม (Cuban & Anderson, 2007) รวมทั้งเชื่อมโยงผู้เรียนไปสู่ความเป็นพลเมือง (Melaville et al., 2006, pp. 36–45)

ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ในส่วนของผลลัพธ์จากการออกแบบสถานการณ์จำลอง (Scenarios) ทั้งสามรูปแบบ คือ ที่อยู่อาศัยแนวราบ อาคารชุดความสูงปานกลาง และอาคารสูงที่มีประโยชน์ใช้สอยที่หลากหลาย ให้ผลลัพธ์และส่งผลกระทบที่แตกต่างกันในหลายมิติ ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันทั้งชุมชน ภาครัฐ และเจ้าของที่ดิน จากการร่วมอภิปรายและวิเคราะห์เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจดำเนินการโครงการในอนาคตของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดประโยชน์กับทุกฝ่ายและเกิดการยอมรับของชุมชน จึงควรพิจารณาปัจจัยและเงื่อนไขที่สำคัญในการกำหนดนโยบายภาครัฐ ดังนี้

1. โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับชุมชนผู้มีรายได้น้อยในรูปแบบโครงการบ้านมั่นคงควรเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเขตยานนาวาและย่านใกล้เคียง เนื่องจากการดำรงอยู่ของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเขตเมืองเป็นการลดต้นทุนของเมือง เนื่องจากชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมืองส่วนใหญ่อยู่ในภาคแรงงานและบริการของเมืองเป็นต้นทุนภาคการผลิตของธุรกิจเอกชน หากมีการเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกพื้นที่จะส่งผลกระทบต่อแรงงานในภาคบริการ การที่รัฐมีนโยบายสนับสนุนการเข้าถึงที่อยู่อาศัยราคาถูกให้แก่ชุมชนผู้มีรายได้น้อยโดยใช้เครื่องมือและกลไกการสนับสนุนการให้เช่าที่ดิน (ราชพัสดุ) ระยะยาวในราคาถูกผ่านกลไกของโครงการบ้านมั่นคง จะช่วยสนับสนุนให้กลไกการเติบโตทางธุรกิจในเมืองขับเคลื่อนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. โครงการที่เกิดขึ้นควรพิจารณาการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่าสอดคล้องกับการเติบโตทางธุรกิจ แต่ควรพิจารณาผลประโยชน์ที่ตอบสนองต่อสังคมในวงกว้าง เช่น การใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์ต่อสาธารณะเป็นพื้นที่สวนสาธารณะเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของผู้นอนในย่านนั้น หรือการกำหนดให้มีพื้นที่ที่สนับสนุนการประกอบอาชีพ หรือพัฒนาระดับฝีมือแรงงานเพื่อสร้างการเติบโตและความเข้มแข็งของชุมชน

3. หากพิจารณาถึงความคุ้มค่าในการใช้ที่ดิน อาจดำเนินการโครงการผ่านความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนโดยมีผลตอบแทนที่เหมาะสม ในขณะเดียวกันก็ควรพิจารณาให้ชุมชนผู้มีรายได้น้อยในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการสะท้อนปัญหาและความต้องการพัฒนาที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมด้วย รวมทั้งสามารถประสานความร่วมมือภาคีหน่วยงานอื่น ๆ เช่น สถาบันการศึกษาหรือภาคประชาสังคมในการร่วมสร้างสรรค์ (Co-Create) โครงการที่สามารถตอบสนองเป้าหมายของรัฐ ผลประโยชน์ของภาคเอกชนและแก้ปัญหาให้กับชุมชน รวมทั้งการสร้างผลประโยชน์ร่วมกันของผู้คนในสังคมได้อยู่ร่วมกันอย่างมั่นคงและยั่งยืน การพิจารณาตัดสินใจจึงควรประเมินผลกระทบทั้งองคาพยพของเมืองในระดับเขตและระดับเมืองทั้งชุมชนในที่ดินเดิม ภาคธุรกิจเอกชน กรมธนารักษ์ และประชาชนในสังคม และแสวงหาความร่วมมือในการดำเนินการไปด้วยกันโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

หากมีการศึกษาโครงการแก้ไขปัญหาในบริบทที่มีการใช้ที่ดินที่มีความหนาแน่นและมูลค่าที่ดินมีราคาสูง ควรพิจารณาให้มีภาคส่วนของเอกชนหรือองค์กรธุรกิจและภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัย และศึกษาเพิ่มเติมในมิติของผลประโยชน์ทางธุรกิจ รวมทั้งความคุ้มค่าของการใช้ที่ดิน เนื่องจากเงื่อนไขของการพิจารณาในการออกแบบเพื่อสร้างสถานการณ์จำลองในแต่ละรูปแบบจะมีมูลค่าการลงทุน รวมทั้งผลตอบแทนที่แตกต่างกัน โดยพิจารณาร่วมกับผลกระทบในด้านอื่น ๆ การพิจารณาตัดสินใจดำเนินการในแต่ละโครงการของภาครัฐจึงควรพิจารณาความเป็นไปได้ของโครงการให้ครบทุกมิติ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความน่าอยู่และยั่งยืนสำหรับทุกคน

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยครั้งนี้ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ในการประสานงาน ตลอดจนตัวแทนชุมชนเชื้อเพลิงพัฒนา และสำนักงานเขตยานนาวา ที่สนับสนุนการลงพื้นที่สำรวจและเก็บข้อมูล รวมทั้งการเข้าร่วมเวทีพหุภาคีการนำเสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่ชุมชนจนได้รับความสำเร็จร่วมกัน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่านมา ณ ที่นี้

เอกสารอ้างอิง

- กรมธนารักษ์. (2564). *การใช้ที่ราชพัสดุทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม*. สืบค้น 2 พฤษภาคม 2564, จาก <https://www.treasury.go.th/th/management-of-the-palace/view/MDY1cDBzNnM0NHlyb3Ezc3E2NnEyNDk0cDRyOTQzcjQ0NDI=>
- นรินทร์ชัย พัฒนพงศา. (2547). *การมีส่วนร่วม: หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สิริลักษณ์การพิมพ์
- มณฑล จันทน์แจ่มใส. (2558). ห้องเรียนสถาปัตยกรรมชุมชน การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน กรณีศึกษา: การบูรณาการการจัดการเรียนรู้วิชาออกแบบสถาปัตยกรรมกับการพัฒนาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย (โครงการบ้านมั่นคง ชุมชนพระราม 9 บ่อ 3). *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*, 7(3), 106–117.
- สำนักข่าวออนไลน์ RYT9. (2564). *กรมธนารักษ์สนับสนุนที่ราชพัสดุสร้างบ้านมั่นคงแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยตามนโยบายของรัฐบาลและสอดคล้องกับแนวทาง UN*. สืบค้น 14 มิถุนายน 2564, จาก <https://www.ryt9.com/s/prg/724471>
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579*. สืบค้น 14 มิถุนายน 2564, จาก <http://www.onec.go.th/index.php/book/BookView/1540>
- สมุล ยางสูง และเรวดี อูลิต. (2558). *โครงการบ้านมั่นคง การพัฒนาที่อยู่อาศัยโดยองค์กรชุมชนและท้องถิ่น*. สำนักงานบ้านมั่นคง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน). https://ref.codi.or.th/attachments/article/28/Project_Guide%20_111158.pdf
- Chevalier, J. M., & Buckles, D. J. (2013). *Participatory Action Research: Theory and Methods for Engaged Inquiry*. UK: Routledge.
- Cuban, S., & Anderson, J. B. (2007). Where's the justice in service-learning? Institutionalizing service-learning from a social justice perspective at a Jesuit university. *Equity & Excellence in Education*, 40(2), 144–155.
- Ibrahim, M. (2010). The use of community based learning in educating college students in Midwestern USA. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 392–396.
- Melaville, A., Berg, A. C., & Blank, M. J. (2006). Community-based learning: Engaging students for success and citizenship. *Partnerships/Community*, 40. Retrieved on June 15, 2018, from <http://digitalcommons.unomaha.edu/slcepartnerships/40>

- Reason, P., & Bradbury, H. (Eds). (2008). *The Sage Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*. CA: Sage.
- Saavedra, A. R., & Opfer, V. D. (2012). *Teaching and learning 21st century skills: Lessons from the learning sciences*. Retrieved on June 15, 2018, from <https://asiasociety.org/education/teaching-and-learning-21st-century-skills>
- Schleicher, A. (Ed.). (2012). *Preparing teachers and developing school leaders for the 21st century: lessons from around the world*. Retrieved on June 15, 2018, from <https://www.oecd.org/site/eduistp2012/49850576.pdf>